

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра Рамоваша Франа, д-ра *Стевановића Михаила* (Београд),
д-ра *Томановића Васе* (Скопље), д-ра *Храсте Маџа* (Загреб)

ХИХ КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1951—1952

О ИЗДАЊИМА ВУКОВИХ ПОСЛОВИЦА

У предговору првога издања Пословица Вук вели да их је почео скупљати још „прије двадесет година“. Разуме се да у томе времену (1816), ако их је чувши и бележио, није могао имати за њих право научно интересовање. У пуној мери ово се јавило тек доцније, када је његов рад на осталим народним умотворинама, песмама и приповеткама, признат, али се шире интересовање могло јавити и раније, у времену које сам Вук помиње. Пре свега, он је пореклом из краја где је не само народна поезија него и народна мудрост врло изразита. Прву своју младост Вук је провео у кругу одабраних људи из нашег Првог устанка. Без писмености, они су били претставници народног животног схватања. На њиховим скуповима Вук је могао чути мудре изреке, али их је исто тако могао чути од сваког човека из народа као преносиоца и примењивача опште народне мудрости.

У Оглед српског буквара (штампан у Даници 1827) Вук је унео 81 пословицу. Због краткоће-пословице су за буквар погодне. Тада се Вук интересовао за њих не само као логичар по природи него и као скупљач народних умотворина. Имао је и књижевног потстицаја: две Мушкатиновићеве збирке из 1787 и 1807, Доситијева дела са много класичних и страних, а око 80 чисто народних пословица, велику руску збирку Новикова (4291 посл. по броју, Москва 1787), Милерову (Кведлинбург 1816). Истовремено са првим Вуковим пословицама, у Буквару, појавило се 100 немачких пословица у Алманаху за отмени свет у Лајпцигу.

Доцније Вук је у два маха издао збирку пословица: прву после двадесетогодишњег скупљања 1836 на Цетињу, и другу, проширено издање прве, 1849 у Београду.

У Предговору за прву збирку Вук излаже да је око пословица имао више тешкоћа него око осталих народних умотворина јер се до пословица може доћи само случајно у говору, а не може се за њих питати као за песме и приповетке.

Као и за све остале народне умотворине и за скупљање пословица Вук је имао помагаче. Он, додуше, помиње Вука Врчевића у предговору друге збирке — чију је грађу почео скупљати већ током издања прве — али је познато да му је и пашеног овога, Вук Поповић, и на овом послу помагао. Већ пре првога издања Вук је дуго имао рукописну збирку Самуила Илића, а добар број пословица је чуо од кнеза Милоша и његове околине. Др Ј. Стејић, кога је Вук молио да му бележи пословице, пре бацује му што је унео у њих „херошијачки“ језик када их је највише скупио у Србији. Вук се међутим бранио како их је највише чуо у југозападним крајевима. Црна Гора и Бока су му заиста могле послужити обиљем пословица, али ми се чини да је главни разлог за преношење у јужно наречје, којим се усталом и у Србији тада више говорило, био што су пословице штампане на Цетињу, због сукоба са кнезом Милошем. и новог пријатељства са Његошем, као и због сукоба с митрополитом Стратимировићем. Он је после искуства са Речником поставио захтев да пословице пре штампања у Будиму морају проћи кроз пажљиву цензуру.

Рад Вуков на пословицама је од великог значаја и због њихова броја и садржине и лексичког богатства.

У његовој, засада нашој највећој, збирци огледа се мислилачка способност српскога народа, искуством изграђени, оригинални погледи на живот, или присвојени из општечовечанске заједнице, сем тога неоцењена а велика естетска вредност. Може бити да је романтичарско расположење Вукова времена разлог што није привукао пажњу на пословице као на песме.

Зато што се о пословицама водило мање рачуна него о песмама, оне такорећи до данас нису ни оцењиване како треба, па су и умножена издања вршена недовољно критично, све до неправилности и застарелости правописне. Зашто да се стално штампа Багдат место Багдад, у пословици 26:¹⁾ Ако је далеко Багдад близу је аршин. Вук је писао придеве на *ски* од географских имена и вероисповедне називе великим словима; све је остављено: Грчки, Римски, Хришћанин, Арбанаски, Крањски, Лесандријски: Напр. 39 Ако је и цар није Цигански харачлија, 213: Бијели се ка' и Циганска мајка, док је 3902: Некада је шемова а некада ремова — нејасна, јер су присвојни придеви од муслиманских имена Шемо, Ремо штампани малим словима. Под бр. 2776: Колико је теби до божића толико је мени и под бр. 3664: Намеће се као сочиво

¹⁾ Бројеви су узети према издању из 1933, Државна штампарија, Београд.

на божић — име празника је штампано малим словом, мада је Вук доцније у Речник унео великим. Народне пословице су врло здрава лектира за широке слојеве народа и као потстицај за размишљање, и васпитно и уметнички, али зар их треба дати са оваким правописом? Како ће ученици знати шта је правилно, ако се и данас штампа како је Вук у почетку писао, а не исправља се како је доцније писао? Ако будемо чували овај начин писања, могли бисмо почињати пословице малим словом, као што их је Вук писао у своме Буквару. Све ово би пре означавало непажњу према правописном развоју него поштовање према Вуку.

Није обраћена пажња на честу садржајну сличност пословица, штавише нису изостављене ни исте по неколико пута уведене. Међутим Вук је неке наводио скоро дословно, без разлике у начину изражавања, дакле и без лексиколошких побуда. Нит' сам црноока, нит' се бојим урока (4399) и Нити сам црноока нити се бојим урока (4387). Ко до двадесет година не зна, а од тридесет нема — тешко кући која га има, 2614 и Ко од двадесет година не зна, а од тридесет нема тешко кући која га има, 2881. Ђе гођ кокот попијева онђе свашта има, 1344 и Ђе кокот попијева онђе свашта има, 1381. Ђе који ниче ту се и обиче и Ђе ко никао ту и обикао, 1383 и Ђе ко никне ту се и обикне, 1384. Вруће се гвожђе кује, 774; Гвожђе ваља ковати док је вруће, 761; Гвожђе се кује док је вруће. 762, Браћа ка' и браћа ама сир за аспре, 517 и Браћа као браћа ма сир за аспре 519. Без алата нема заната, 176 и Без халата нема заната, 138. Биле се јетрве преко свекрве, 223 и Биле се јетрвице преко свекрвице, 224. Не буди сваке пећке жарило 3794 и Не буди свакој пећки жарило 3795. Не буди свакој тици кобац 3794 и Не ваља свакој птици кобац бити 3803. Го као од мајке рођен 828 и Го (наг) као од мајке рођен (мјесто наг говори се и голцит) 837. Ако смо и браћа нијесу нам кесе сестре 121 и Ако смо ми браћа нијесу кесе сестре 123. Након боја копљем у трње 3645 и Послије боја копљем у трње, 5062. Овчије руно а вучије срце 4512 и Овчије рунце а вучје срце 4514. У ћоравој земљи и слијепи коњи пролазе, 6874; У ћораву земљу пролазе и ћорави коњи (у Црној Гори) 6875. Ако сам и црн нијесам Циганин, 104; Ако смо и црни нијесмо Цигани, 122. Ако знамо шта је било, не знамо шта ће бити, 19; Ако знаш шта је било не знаш шта ће ти бити, 20. Ако језик не излаја, глава не исклима 30; Ако језиком не излаја главом не исклима 31. Аратос ти кирија, сићи ми с кола, 158 и Аратос ти кирије, сићи ми с кола 159. Убраћен без игала, 6614 и Убраћена без игала, 5515 Погодити у динар

земље, 4942 У динар земље погодити, 6649. По двапут се у воденици не говори, 4952; У воденици се по двапут не говори 6652. Превео би жедна преко воде, 5156; Жедна преко воде превести 1470, а у Предговору првог издања (IV) Превео би те жедна преко воде. Без муке нема науке, 187 и Нема науке без муке, 3970.

Као што се по великом броју примера види, измене су мале, формалне, безначајне: у понеком слогу, покрајинском облику, реду речи, измењеној свези или предлогу, у употреби разних глаголских лица или времена, у посредном или непосредном говору, у различитом слику, у синониму итд.

У Предговору IV Вук каже: „Ђе које ће се наћи метнуте и по двапут, а може бити и по трипут“, наслућујући магловито разлику између пословица и изрека, *између усшаљеног оишше признашог суда и алузије на неки догађај*, али не повлачећи ни теориски ни практично никакву разлику. Уношење оволико сличних пословица, нарочито под разним бројевима, безразложно је и непотребно, па би при наредном издању, како ми се чини, требало одвојити пословице од узречица ради научног прегледа, варијанте сврстати ситним словима (петитом), а непотребне изоставити.

Да је Вук и сам имао намеру и за неку другу редакцију, имамо доказ у Предговору: „Пословице би се могле раздијелити на више редова“ и да их је он „за сада“ пометао заједно азбучним редом. У другом издању од 1849 није стављао поред пословица бројеве.

Била би занимљива редакција пословица према животним проблемима које обухватају. Тако су издали своје збирке Мехмед бег Капетановић Љубушки (Народно благо, Сарајево 1887), Хаџи Тодор Димитријевић (Врањске пословице I део Београд 1935), Др В. Михаиловић: Медицина у српским народним пословицама, Др М. Влајинац: Пољска привреда у народним пословицама. Тако их је сврстао и Јаша Продановић у својим читанкама.

Од својих претходника Вук је поштовао само Доситеја; уосталом преко његове величине и није могао прећи; па ипак не спомиње многобројне народне пословице у његовим делима.

У Предговору II Вук тврди да је од Мушкатиновића узео само оне које је слушао и у народу и за које нико не може рећи да су срамотне. Мушкатиновићев рад и Вуков однос према њему је предмет посебне студије; овде ћемо само рећи да се Вук о Мушкатиновића много огрешио. Прво сам има много више „срамотних“, а друго — он је од Мушкатиновића узимао „и шаком и

капом“, не наводећи.¹⁾ Мушкатиновић има пословица из свих крајева нашега народа, одличну лексичку грађу, кристално чисту, се фигуративним богатством народног говора. Бројни однос Вукове позајмице је овакав: од Мушкатиновићевих пословица под А — од 41 Вук је узео 24; под Б — од 118 народних (Мушкатиновић има и преведених) 63; под В од 82—34; под Г од 91 Вук је узео преко 50 (23 под Г, а 27 под Ђ) од 130 под Д узео је 63; под Ж од 30—13. Сличан однос је и код других слова. Језгро Вукових пословица у првоме издању је од Мушкатиновића — *преко хиљаде* — негде дословце преписано, негде са извесном изменом. Будаласта снага *фришко* малакше, код Вука *брзо* малакше. Брига *сиди*; код Вука *сиједи*, или са промењеним редом речи и преносом под друго слово.

Занимљиво је да су у даља проширена издања Вукових пословица Мушкатиновићеве улазиле под туђим именима: Уздала се стрина на синовца пак остала јалова — Мушкатиновић 120 с. 7 посл. — код Вука под бројем 6687 са ознаком Ј. П. (Јован Поповић). Мушкатиновићева Што високо лети ниско пада, 130 с. 4 посл. приписана је А. Ст. — Андри Стазићу. Тврда врећа проху (просо) држи, приписана Ђ. Протићу, такође је Мушкатиновићева. Тако је одано признање свима другима који су Вукову збирку проширили и са по једном пословицом, само не Мушкатиновићу од кога је Вук узео скоро половину пословица. Правилно би било или одвојити Мушкатиновиће пословице у будућим издањима, или их обележити његовим иницијалима или их просто изоставити из Вукове збирке. Штампати Мушкатиновићеве пословице и даље као Вукове, значило би само непознавање ствари и неправилност научних погледа.

Вук је са разлогом осетио да је тумачење пословица потребно. „Да би се пословице лакше разумјети могле, ја сам код многијех додавао по коју ријеч, а да би читатељ одмах познати могао што је пословица народна, што ли је мој додаток, пословице су штампане ређим словима“ (Предговор V). „Које су ријечи у пословици заграђене оне ћекоји кашто у говору изостављају. Код ћекојих (ђе сам знао) додао сам приповјетку од којих су пословице постале“.

¹⁾ У другом издању Рјечника 1852 Вук помиње своје помагаче као и скупљаче у предговорима песама; код пословица то не чини — изузев материјалну помоћ Филипа Лучића, мада је за другу збирку позвао сваког Србина да му „згодном приликом“ пошаље ако зна какву пословицу неуведену у збирку обећавајући јавну захвалност.

И у томе се грешило при доцнијим издањима. У 166: Бака реплије! *Кад се ко киши* Вуково је објашњење, а не саставни део пословица; зато га је требало штампати као и друга објашњења малим словима. Исти је случај и код пословице 513: Брат је мио које вјере био; објашњење када братски чини и поступа штампано је крупним словима као саставни део пословице.

При тумачењу пословица Вук није имао одређено критично мерило. Тумачио је и оне које су саме по себи јасне или их није тешко разумети, а прелазео је преко оних где је тумачење неопходно. Прва пословица у збирци гласи: Авизан на пола свапулан. Ова пословица свакако је забележена у Боки Которској или у Црној Гори где се италијанизми јављају док су већем делу нашега народа непознати. Потребно је, дакле, било да се ова пословица објасни — да је човек на време обавештен упола спасен. Одмах иза ње се јавља узречица. А да зашто те имам кад ми у невољи нећеш помоћи? Ова је објашњена, мада јој је смисао потпуно јасан.

Многе пословице су Вуку, као одличном познаваоцу језика, биле јасне, али би их у општем интересу — рачунајући са чињеницом да сви читаоци Пословица немају и не употребљавају и Речник, — требало тумачити.

Разуме се да Вук није увек добио објашњење за пословице и узречице. Поред узречица он је стављао приче од којих су постале, јер су узречице у ствари алузије на приче и без ових временом постају нејасне: Гори му глава као Футошком кнезу 845; Посветио се као Гојко у њивоту 7715. Тумачећи узречице Вук се као и код пословица користио и тумачењем општим народним и тумачењем Мушкатиновићевим. Али је било случајева где није био сигуран, тада се ограничава са „може бити“, „ваља да је“, „или је што друго“ или је у загради ставио знак питања. Тако је гномске стихове: Нема буса ђе не има труса, нити траве ђе не има главе 3934 у Речнику „исправио“ ђе не има трупа, тумачећи, мада их у Пословицама оставља непротумачене, да нема места на коме неко не би био сахрањен, да употребимо Змајеву реченицу: „Свуд је гробље“. Стихови су међутим могли означавати повезаност чињеница: „нема бусена док се збиља не копа, претресе, и нема добре траве ако паметан домаћин не води бригу о ливади.

Дешавало се да није схватио фигуративно значење пословица, рецимо иронију 1376: Ђе је шенлук нек и ала гори, па је тумачи дословно.

Бивало је да је пословице погрешно тумачио. Неке примере сам навела у књизи Из Наше књижевности (Београд 1938), али их има врло много. Овога пута ћу навести још неке. Бијеле руке туђ посао милују — 212. У кога су бијеле руке знак је да не ради радо, тако ништа и нема, него мора туђ посао радити да се храни. Ја мислим да се ово највише говори за жене и за ђевојке. Значење је друго. Беле руке су нерадне, господске; њима други раде, зато и јесу беле.

Без лијека хоће да добије — 186. Кад ко много иште за какву ствар. У Црној Гори. Право значење је хоће да добије олако, без праве потребе, јер заискано лека ради у народу ако се има, не одбија се.

Ако је пас питу изео тепсија је остала. Гледај Ако коза лаже рог не лаже.

Нема сличности међу овим пословцама, као што Вук мисли. Употребљава се ако се домаћица правда да је она умесила, али се десило нешто због чега не може да послужи. Вероватно је некој и појео пас. Значење је: може се умесити друга пошто је тепсија остала.

Ако коза лаже рог не лаже. Ваља да је неко бијући козу одбио јој рог, па се послѣје одговарао да није истина.

Међутим по роговима се одређује старост. Значи, ако би продавац хтео да слаже колико је коза стара, купац може видети по роговима.

Вук је понекад мешао пословице са стиховима народних песама и када ови немају гномско значење, као што је 206. Бечу граде, не бечи се на ме! 7132

Џефердаре мој по Богу брате!
Немој мене ватром преварити,
За око те ни молити нећу.

5651 је шаљива песма:

Седам кућа једну козу музе,
Још се вале да се добро ране;
Да им није многе гостинице,
Од сира би ћуприју зидали,
На суруци б' воденице мљеле.

7185 Херо: Што велиш, ељо?

Ељда: Плети кош, Херо!

Ово је део једне шаљиве народне приповетке, а унесен је као пословица.

Има и обичних реченица, речи, израза, поређења, који се нису уобличи́ли ни у узречице, акамоли у пословице. Бијело као јаје 216; Намјерио се на злу жену 3668; Накупили се људи као на чудо 3650; Мучно 3574; Ко ми надговори Чупића и натпише Молера, даћу му шта год хоће 2819. Ова реченица кнеза Милоша није ни пословица ни узречица.

Вероватно је неке пословице Вук добио рђаво забележене, или их је и сам могао — у брзини, или по сећању — погрешно забележити.

У 3992

Нема смрти без суђена дана
Ни јунака без првога брата —

није јасно. Код Вука има:

Нема љета без Ђурђева дана,
Нити брата док не роди мајка (3967).

У песмама се јавља стих: Ни јунака без Краљевић Марка као додаток стиху: Нема смрти без суђена данка. Постоји израз прво-братучед. Можда би под бр. 3992 требало место првога *брајша* да стоји рођеног брата. Тада би значење било нико се не жртвује као рођени брат.

У 7039 Чест есап — дуга љубав, 7041 Чест рачун дуга љубав; обично се каже чист, као што је навео и сам Вук у 7074,

1831

Чист конат дуга љубав
Иза вука и лисица фука (рука);

Ово је ради слика, руча.

Вуково животно дело је не само генијално него и огромно, и многострано, па је природно да у њему има и понека грешка која се тек пажљивом анализом уочи. Али Вук, најреволуционарнија појава у нашој књижевности, борац за научну истину, није оклевао да себе исправи.

Разуме се да оваквим грешкама у издањима Пословица сам Вук не би био задовољан и да их у будућности свакако треба исправити.

Аница Шаулић